

Down and out Zelfbeschermingsgedrag bij dak- en thuislozen

In social-scientific studies of homelessness in the Netherlands, causes of homelessness are normally sought in the dysfunction of the persons concerned. Little attention is paid to the effects of homelessness, in particular to the way in which characteristic behaviour of the homeless can be depicted as an effect of their depressing circumstances. This article is focused on the negative effects of the situation of homelessness on well-being. Five mechanisms of self-esteem protection are described, which the homeless use against the distress that results from their circumstances.

Voor het eerst merkte ik hoe de houding van anderen afhangt van de kleren die je aan hebt. Als een slecht geklede man passeert, keren zij zich huiverend af met openlijke walging. Kleren hebben een grote invloed. In de kleren van een zwerver is het (...) erg moeilijk om je niet vernederd te voelen.

George Orwell (1983, p. 105)

George Orwell heeft bekendheid verworven met zijn klassieke science fiction roman *1984*, waarin hij waarschuwt tegen totalitaire systemen. Minder bekend is dat de auteur tijdens de economische recessie in de jaren twintig als dakloze heeft geleefd, eerst in Londen en later in Parijs. Na een periode van vijf jaar slaagt hij erin om zijn leven weer enigszins op orde te brengen en vindt hij de rust om zich aan het schrijven te wijden. In *Down and Out in London and Paris* (1949) tekent hij zijn ervaringen als dakloze op. Het is een aangrijpend verslag van de neerwaartse spiraal van verpaupering waarin hij terecht komt. Orwell beschrijft wat de situatie van dakloosheid bij hem teweegbrengt: de maatschappelijke degradatie heeft een negatieve weerslag op zijn psychisch welbevinden en uit zelfbehoud past hij zich mentaal aan de erbarmelijke omstandigheden aan. Deze aspecten – de gevolgen van dakloosheid en in het bijzonder de zelfbeschermingsmechanismen waarmee dak- en thuislozen¹ zich mentaal teweestellen tegen de psychische spanningen die uit hun beperkende omstandigheden voortvloeien – vormen het onderwerp van dit artikel.

In sociaal-wetenschappelijke studies naar dak- en thuislozen in Nederland, ligt het accent op het opsporen van oorzaken van dakloosheid en deze worden met name gezocht in specifieke gedragskenmer-

ken van de betrokkenen, zoals persoonlijkheidstekorten of een gebrek aan vaardigheden. Heydendaal e.a. (1992) stellen dat wanneer men dak- en thuislozen vergelijkt met anderen, de eersten zich kenmerken zich door een gebrek aan sociale waarneming, hetgeen zich uit in het slecht kunnen onderscheiden van hoofd- en bijzaken en het slecht kunnen doorzien en overzien van situaties. Door een gebrekkig anticiperend en taxerend vermogen, geven ze in hun gedragingen nauwelijks blijk van een duidelijke relatie tussen 'begin- en eindsituaties'. Een sociaal netwerk ontbreekt, waardoor de omgrenzingen van situaties 'te nauw of te vaag' zijn. Uitingvormen daarvan zijn een overmatige fantasie of juist een gebrek daaraan, evenals 'vaagheid van tijd en plaats'. Als gevolg van dergelijke tekorten, zouden de betrokkenen niet in staat zijn om een zelfstandig bestaan op te bouwen (Heydendaal & Nuy 1992, p. 37-40).

Deze constatering bevatten ongetwijfeld een kern van waarheid. Ik zou echter willen stellen dat door de nadruk in onderzoek op de oorzaken van dakloosheid te leggen, er te weinig oog is voor de gevolgen ervan. Daardoor worden specifieke gedragskenmerken van dak- en thuislozen te zeer geïnterpreteerd als individuele dysfuncties, terwijl onvoldoende wordt nagegaan in hoeverre deze kenmerken duiden op aanpassingen van de betrokkenen aan hun omstandigheden. Bovendien wordt bij de interpretatie van gedragskenmerken van dak- en thuislozen mijns inziens te zeer uitgegaan van 'middle class' normen en waarden. Er spreekt een normatief oordeel uit. Gedragskenmerken die in sociaal-wetenschappelijke studies als persoonlijkheidstekorten worden aangeduid, zouden vanuit het perspectief van de betrokkenen – gezien hun beperkende omstandigheden – weleens uitermate functionele gedragingen kunnen zijn.

In dit artikel poog ik een bijdrage te leveren aan deze discussie. Ik belicht het thema dat vooralsnog weinig aandacht heeft gekregen, namelijk de veranderingen die de situatie van dakloosheid bij de betrokkenen teweegbrengt en de sociaal-psychologische gedragskenmerken die daaruit voortvloeien. Ik maak daarbij gebruik van de bevindingen uit een stadsetnografische studie² naar dak- en thuislozen waarbij het 'insider's point of view' van de betrokkenen voor het voetlicht wordt gebracht. In deze studie gaat de aandacht met name uit naar de problemen waar dak- en thuislozen in hun dagelijks leven voor staan, de oplossingen die zij daarvoor trachten te vinden, de motieven en redeneerpatronen achter hun gedrag en de manier waarop zij hun situatie zelf ervaren en verwoorden.

Processen van marginalisering

Dak- en thuislozen in het straatbeeld vormen wellicht de meest in het oog springende verschijningsvorm van maatschappelijke desintegratie: ze missen op nagenoeg alle fronten de aansluiting met de 'main stream' van de samenleving. Zij vormen een bonte verzameling van mensen met een uiteenlopende en meervoudige problematiek.

Een combinatie van problemen, zoals echtscheiding, verlies van werk, verslaving, schulden of psychische problemen, is er de oorzaak van dat zij in een neerwaartse spiraal terechtkomen. Uiteindelijk leidt dit ertoe dat ze op straat terechtkomen. Het ontbreken van woonruimte brengt direct een aantal praktische problemen met zich mee: geen slaapplek en geen plaats voor de hygiënische verzorging en de persoonlijke eigendommen. Deze situatie ervaren de betrokkenen in de regel als sterk beangstigend en onveilig. Zij zijn aangewezen op de sober ingerichte voorzieningen voor de dag- en de nachtopvang en meestal hebben ze nog niet eerder zó dicht in de nabijheid van harddruggebruikers, alcoholisten en (ex-)patiënten uit psychiatrische instellingen verkeer. Ze leven tussen haveloze mensen en het besef dringt zich op dat ze zich in de situatie van dakloze, op de bodem van de maatschappelijke orde bevinden. Er is nog maar weinig overgebleven waar men enige status aan kan ontleen en dit heeft een negatieve weerslag op het psychisch welbevinden. Met name personen die nog maar kort op straat leven, zijn meestal zeer ontevreden met het bestaan als dakloze en de daarmee gepaard gaande lage sociale status. Ze maken nagenoeg allemaal plannen om hun situatie te verbeteren.

Bij hun pogingen om hun bestaan enigszins op orde te krijgen op het terrein van huisvesting, financiën, arbeid en persoonlijke problemen, zullen ze de weg moeten zien te vinden in een doolhof van loketten en allerlei instanties. Ze stuiten bij hun zoektocht op bureaucratische inflexibiliteit en een onoverzichtelijk geheel van regels en eisen waaraan ze moeten voldoen. Ze stranden met name op uitsluitingsmechanismen op het terrein van de woning- en arbeidsmarkt. Ook de hulpverlening zit niet op dak- en thuisloze cliënten te wachten. Hulpverleners geven vaak de voorkeur aan cliënten die jong en verbaal onderlegd zijn en hun gevoelens kunnen verwoorden, die gemotiveerd en coöperatief zijn. Dak- en thuislozen voldoen nauwelijks aan dit profiel, ze zijn (buiten de thuislozenvoorzieningen) geen populaire cliënten: ze krijgen bij de reguliere hulpverlening nauwelijks een voet aan de grond en hebben er ook amper vertrouwen in dat de hulpverlening iets voor hen kan betekenen (vergelijk Berkel-van Schaik & Nuy, 1991). Al met al willen de meeste dak- en thuislozen verandering aanbrengen in hun situatie, tegelijkertijd zien zij nauwelijks mogelijkheden om hun situatie te verbeteren. De weg terug naar een reguliere bestaanswijze is afgesloten.

Zelfbeschermingsgedrag

Psychische spanningen ontstaan onder meer als personen verwachtingen koesteren die niet overeenkomen met de realiteit. Naarmate de verwachtingen die zij koesteren voor hun bestaan en de dagelijkse realiteit van hun bestaan verder uit elkaar liggen, zijn zij sterker geneigd deze bron van stress te verminderen. Zij doen dit bijvoorbeeld door hun verwachtingen lager te stellen (Tazelaar, 1980; Goffman,

1961). Dit is ook één van de strategieën waarmee de dak- en thuislozen negatieve gevoelens verminderen. Andere strategieën van zelfbeschermingsgedrag zijn: manieren van omgang met negatieve stereotypingen, het inkrimpen van het tijdsperspectief, het lager stellen van de ondergrenzen, het opwaarderen van de vrijheid en het vertellen van leugens. Deze strategieën van zelfbescherming worden hierna uitvoeriger beschreven. De essentie van dergelijke mechanismen is dat ze de betrokkenen helpen om mentaal overleefd te blijven in de primerende omstandigheden.

Manieren van omgang met negatieve stereotypingen

De levenswijze van dak- en thuislozen wijkt af van de gangbare norm in de samenleving en daar worden ze regelmatig aan herinnerd: ze worden weggestuurd, nagekeken, genegeerd of ontweken. Door anderen worden ze omgeven met negatieve stereotypingen.

Ik zit heel vaak bij het Stadhuis op de brug met een pilsje en ik voel me dan klote. Je ziet dat mensen zien dat je nadrukkelijk niet meedoet. Je zit nadrukkelijk niks te doen. Er is ergens een drempel tussen mij en bijvoorbeeld een studerende die alles voor elkaar heeft. Het is eerder een negatief gevoel als iets positiefs. (m., 23, vier jaar dakloos)

Dak- en thuislozen zijn zich er doorlopend van bewust dat ze niet aan de normen voldoen die anderen aan hen stellen. Bovendien hebben ze ook zelf het gevoel tekort te schieten want ze beantwoorden evenmin aan de normen die zij voor zichzelf en hun levenswijze stellen. Bij dak- en thuislozen uit zich dat over het algemeen in gevoelens van schaamte voor de situatie waarin zij verkeren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de betrokkenen over het algemeen een negatief zelfbeeld hebben. In de noodzaak om het zelfrespect te behouden worden negatieve zelfbeelden door dak- en thuislozen soms ook getransformeerd in gevoelens van macht en superioriteit:

In het begin schaamde ik me ervoor maar later had ik zo'n gevoel, ik heb jullie niet nodig. Je leeft van wat anderen achterlaten en van wat je vindt op straat of wat je met slimigheidjes achterover weet te drukken. Je komt dan in een sfeer dat je de hele wereld uitlacht. Iedereen voelt zich waarschijnlijk boven jou staan, maar jij lacht de wereld uit. (m., 42, een jaar dakloos geweest)

Slechts enkelen zijn, na een langdurig verblijf op straat, zo ver van de dominante normen van de samenleving verwijderd geraakt dat ze 'de schaamte voorbij' lijken te zijn.

Inkrimpen van het tijdsperspectief

Typerend voor veel dak- en thuislozen is dat hun tijdsperspectief zich beperkt tot de korte termijn: ze maken nauwelijks nog plannen

voor de toekomst. Recent daklozen vormen daarop meestal een uitzondering. Zij maken wel plannen voor de langere termijn. De plannen hebben vooral betrekking op de wens om zich opnieuw te gaan vestigen. Naarmate zij langer in het circuit verblijven, verdwijnt dit perspectief op de toekomst meer naar de achtergrond. Onder druk van negatieve ervaringen bij de pogingen om hun plannen te realiseren, neemt het vertrouwen dat zij zelf greep kunnen houden op hun toekomst af. Daarvoor in de plaats komt een tijdsperspectief dat meer op het 'hier en nu' is georiënteerd. Dit houdt hun idee van controle over hun situatie overeind.

Ik ben niet iemand die plannen gaat maken, ik leef van minuut tot minuut. Ik heb al zoveel afspraken gemaakt met mensen die niet nagekomen worden, ik heb me wel bedonderd gevoeld. Ik denk dan, ik stoot een keer mijn kop maar ik stoot geen twee keer mijn kop. Daarom maak ik nooit afspraken met mensen. (m., 20, een jaar dakloos)

Een perspectief dat gericht is op de korte termijn is in de levenswijze van dak- en thuislozen om meerdere redenen functioneel. Ze passen hun gedrag aan aan hun mogelijkheden en beperkingen. Als zij de toekomst slechts kunnen ervaren in termen van onzekerheid, gebrek aan perspectief en het ontbreken van maatschappelijk betekenisvolle activiteiten, dan is leven bij de dag een functionele manier van handelen. Door zich op de korte termijn te richten, schermen ze zich mentaal af voor teleurstellingen: wie geen plannen maakt en geen verwachtingen koestert, minimaliseert de kans op teleurstellingen (vergelijk Engbersen, 1990). De discrepantie tussen de toekomstverwachtingen en de geringe kansen op verwezenlijking daarvan, wordt verminderd door zich slechts op de nabije toekomst te richten.

Daarnaast sluit een mentale instelling waarbij het tijdsperspectief gericht is op de korte termijn aan bij de dakloze levenswijze. Deze wordt beheerst door een dagelijkse cyclus van het vervullen van de elementaire behoeften: hoe kom ik aan eten en waar kan ik vanavond slapen. Deze problemen zijn acuut, ze lossen zich binnen een etmaal op en de volgende dag dienen zij zich weer opnieuw aan.

In de ochtend weet ik niet waar ik slapen moet, daar ben ik de volgende dag al achter, of dat wat geworden is of niet. Ik heb geen rooie rotcent op zak, ik moet wel eten, hoe doe ik dat? Of ik heb wat gegeten, of ik heb iets gestolen, of ik heb iets gekregen, of ik heb iets op de pof kunnen krijgen. Het lost zich op een goeie of een kwaai manier op en de volgende dag begint alles weer van voren af aan. (m., 39 jaar, twee jaar dakloos geweest)

De gerichtheid op de korte termijn geeft een beeld van dak- en thuislozen als 'stuurloze' mensen. Er is geen lijn naar de toekomst waarlangs ze zich bewegen. Zich staande houden in het 'hier en nu' kost

hen al veel energie. Een aantal van hen maakt nog wel plannen. Onder druk van de levenswijze komt van het realiseren van de plannen op den duur echter steeds minder terecht. Maslov (1943) beschreef reeds dat het voor personen pas mogelijk is de aandacht op de toekomst te richten nadat in de primaire levensbehoeften structureel is voorzien. Pas dan kan men de aandacht richten op behoeften en verwachtingen die in de toekomst liggen.

Lager stellen van de ondergrenzen

Mensen hebben persoonlijke stelregels waarmee ze hun grenzen bepalen en waarmee ze uitdrukking geven aan hun ondergrenzen. Dit geheel van eisen, wensen, doelstellingen of normen wordt tot uitdrukking gebracht met behulp van een individuele standaard (Tazelaar, 1990). Ter verduidelijking volgen enkele fragmenten waarin standaarden van dak- en thuislozen tot uitdrukking komen.

Ik ben niet van plan om op Hoog Catharijne tussen de junks te gaan liggen, daar voel ik me toch nog wel een stappie te hoog voor. (m., 20, een jaar dakloos)

Buitenslapen doe ik niet, dan blijf ik wel de hele nacht op. Ik hol achteruit als ik buiten moet slapen. (m., 43, een jaar dakloos)

Overdag kan je je slaap niet inhalen. D'r zijn er die gaan gewoon buiten op een bank liggen slapen maar dat doe ik niet, dat kan ik echt niet. (m., 28, drie maanden dakloos)

Deze fragmenten geven persoonlijke opvattingen van dak- en thuislozen weer met betrekking tot de ondergrenzen van hun bestaansniveau. Het kost hen echter grote inspanning om vast te blijven houden aan deze standaarden en om hun bestaansniveau te blijven handhaven. Naarmate ze langer worden blootgesteld aan de fysieke uitputting van het leven op straat zijn zij namelijk minder in staat deze inspanningen te blijven leveren. De kans dat ze noodgedwongen zullen moeten gaan bedelen of stelen om aan de kost te komen, neemt na verloop van tijd toe. Als dak- en thuislozen niet elke dag opnieuw op zoek gaan naar een slaapplek dan zijn ze vanzelf genooddaakt de nacht buiten door te brengen: als ze niets meer doen dan zakken ze vanzelf onder de ondergrens die ze willen aanhouden. Dit is dan een aanslag op hun zelfrespect. Het streven naar behoud van enig zelfrespect dwingt hen er op den duur toe de standaarden naar beneden bij te stellen. Een langdurig verblijf op straat noopt hen tot het verzetten van de bakens en een verdere reductie van basisbehoeften versterkt hun marginaliteit.

Opwaarderen van de vrijheid

Aan een dakloos bestaan is nauwelijks een zweem van romantiek toe te schrijven. Het is een hard en kaal bestaan. Hiermee lijken som-

mige uitspraken van dak- en thuislozen in tegenspraak. Het stereotype beeld van de dakloze als Swiebertjesfiguur die voor de vrijheid kiest, wordt door sommige dak- en thuislozen wel degelijk zelf bevestigd en in stand gehouden. In gesprekken met hen keren de onderwerpen 'vrijheid' en 'niet geleefd willen worden' met enige regelmaat terug.

Toen ik net langs de weg liep, toen was het die vrijheid, hè. Ik was altijd gewend om overal voor te moeten zorgen, afspraken, geldzorgen, dan weer dat regelen. En dat had ik toen allemaal niet meer. Die vrijheid, hè. (m., 48, vijf jaar dakloos geweest)

Voor een aantal personen komt de hang naar vrijheid voort uit het onvrije bestaan dat zij in het verleden hebben gekend. Zij hebben een groot deel van hun leven doorgebracht in kindertehuizen, huizen van bewaring, psychiatrische inrichtingen, internaten voor daklozen of tehuizen voor verstandelijk gehandicapten. Voor hen vormt een dakloos bestaan een mogelijkheid en meestal de enig overgebleven optie om een leven in zelfbeschikking te kunnen leiden buiten de instituties. In het geval van ex-patiënten uit psychiatrische inrichtingen of ex-bewoners van tehuizen voor verstandelijk gehandicapten is het vaak de vraag in hoeverre er sprake kan zijn van werkelijke zelfbeschikking aangezien deze personen zich meestal nauwelijks kunnen handhaven in het dak- en thuislozencircuit.

De cyclus van het ontstaan en het vervullen van de dagelijkse behoeften van dak- en thuislozen speelt zich af in een korte tijdspanne. Het dakloze bestaan krijgt daardoor een relatieve eenvoud. De wil om te overleven en om de dag door te komen is een essentiële en concrete zingeving aan het bestaan. De druk om maatschappelijke verplichtingen en verantwoordelijkheden na te moeten komen, is uit een dakloos bestaan nagenoeg verdwenen. De betrekkelijke eenvoud in levenswijze die daarvoor in de plaats komt, kan door de betrokkenen eveneens als een gevoel van vrijheid worden ervaren. De nieuw verworven vrijheid kent echter ook beperkingen en is aan regels gebonden.

Ik word helemaal ziek van dat wachten, op de Sleep-Inn, maar wachten tot je d'r in mag, en dan naar de Dagopvang, en maar wachten tot je naar binnen kan. Je kan bijna nergens rustig zitten als je geen geld hebt, overal moet je wat bestellen, en als je buiten je biertje wil drinken dan wordt je weggestuurd. (m., 53, tien jaar dakloos)

Naarmate dak- en thuislozen een langere periode op straat leven, schatten zij de kansen op verandering van hun situatie kleiner in. Hun pogingen om zich opnieuw te vestigen in de samenleving zijn op niets uitgelopen en ze hebben noodgedwongen alternatieven ontwikkeld voor een regulier bestaan. Sommigen hebben een alternatief ethos ontwikkeld dat afwijzend staat tegenover het hebben van een

huis als ideaal: ze zijn hun vrijheid gaan beschouwen als hoogste goed. Deze personen heffen daarmee de discrepantie op tussen de situatie waarin zij zich bevinden en de hoop op een ander bestaan. Ze hebben hun standaarden in overeenstemming gebracht met de situatie waarin zij verkeren. De levenswijze wordt door hen achteraf omgeven met positieve rationalisaties. Een dergelijk mechanisme is essentieel voor het behoud van enig zelfrespect. De rationalisaties komen eerder voort uit een gevoel van onmacht om de uitzichtloze situatie te wijzigen, dan dat zij voortkomen uit een werkelijke keuze voor een ongebonden zwerfend bestaan. Het is gemakkelijker te leven met de gedachte dat zij hebben gekozen voor dit bestaan dan te leven met de gedachte dat zij ertoe veroordeeld zijn. Een dergelijke mentale aanpassing aan de levenswijze stelt de betreffende personen in staat zichzelf niet meer te hoeven beschouwen als slachtoffer. Wanneer hen echter reële alternatieven worden geboden, zal vermoedelijk slechts een gering aantal de voorkeur geven aan een dakloos bestaan.

Het vertellen van leugens

In de contacten onderling ontlene dak- en thuislozen prestige aan verbale kwaliteiten. Ze bieden tegen elkaar op met niet altijd geloofwaardige, maar in ieder geval zeer kleurrijke verhalen over het verleden, het heden en soms de toekomst. Ze nemen elkaars overdrijvingen echter niet al te serieus. Desondanks heeft het vertellen van leugens een functionele betekenis in het contact onderling. Men kan er respect van anderen mee verkrijgen en vervolgens kan men er zelfrespect aan ontlene. De sterke verhalen zijn meestal opgebouwd uit een beperkt aantal thema's zoals grote financiële transacties, contacten met vrouwen en seksuele uitpattingen, excessief alcoholgebruik of andere vormen van 'feest vieren'. Een eveneens terugkerend thema is het zich laten voorstaan op het hebben van contacten met invloedrijke personen zoals de familie Heineken, de hoofdcommissaris van politie, de 'zigeunerkoning', 'Haagse politici' en 'grote jongens in de criminele wereld'.

Gisteren, toen moest ik voorkomen voor een kleinigheidje. Dus ik sta in de verdachtenbank. Komt de rechter binnen, een kanjer van een vrouw. Ik denk, verrekt, die ken ik. Wat blijkt nou, ik ken dat juffie nog van vroeger. Toen studeerde ze nog rechten, was ik toen wel 's mee wezen stappen. Dus ik zeg tegen haar, ken je me nog? Nou, je begrijpt, toen was het al gauw ouwe jongens krentebrood. We raken aan de klets (...). Dus toen kwamen we al doende in het café terecht en toen hebben we het akkefietje effe afgehandeld bij een borrel. (m., 53 jaar, tien jaar dakloos).

Het suggereren van deze contacten en het vertellen van andere 'sterke verhalen' lijkt dak- en thuislozen enige compensatie te bieden voor hun geringe maatschappelijke status en inferieure zelfbeeld.

Naast de 'grootspraak' waar een aantal dak- en thuislozen hun toevlucht toe nemen, bedienen anderen zich van de 'klaagzang'. Hun 'kommer en kwel' verhalen getuigen van zelfmedelijden. Zij leggen voortdurend in allerlei bewoordingen de nadruk op het 'uit de gratie gevallen zijn'. Ze hebben een droeve geschiedenis ontwikkeld die als excuus moet dienen voor hun geringe maatschappelijke positie. Met een dergelijke 'klaagzang' doen zij een appèl op het medeleven en medelijden van anderen. Dit levert hen soms wat extra ondersteuning op.

Degenen die recent dakloos zijn geworden, schamen zich in het algemeen tegenover de buitenwereld voor de situatie waarin ze terecht zijn gekomen. Het is voor hen minder confronterend om tegen buitenstaanders een smoes te vertellen dan de werkelijke situatie te moeten uitleggen. Het vertellen van 'een verhaal' blijkt na verloop van tijd zijn waarde te hebben. Het nu en dan vertellen van verzinsels wordt bij veel dak- en thuislozen na verloop van tijd een ingesleten gedrag. Het is in veel situaties een effectief gedrag. Velen zeggen dat ze binnenkort over een eigen woning kunnen beschikken of nog een woning achter de hand hebben. Er is dan meestal sprake van 'wishful thinking'. Geheel of gedeeltelijk gefingeerde verhalen zijn eveneens op te vatten als een verdediging of verweer tegen inmeniging door anderen. Het vertellen van leugens maakt hen 'ongrijpbaar' en houdt anderen op veilige afstand.

In contact met hulpverleners worden dak- en thuislozen soms gedwongen om hun levensloop en problematiek aan te passen. Om in aanmerking te komen voor hulpverlening zien zij zich genoodzaakt om hun situatie zodanig bij te stellen dat deze binnen de criteria valt die toegang geven tot het hulpaanbod. Echter, wanneer hulpverleners ~ die een getraind geheugen hebben en bovendien over een dossier beschikken ~ de betreffende daklozen tijdens de daaropvolgende hulpverleningssessies betrapten op verdraaiing van de feiten, stagneert het hulpverleningsproces. Dit leidt zowel voor de desbetreffende dakloze als de hulpverlener tot teleurstelling en ontmoediging (Spierings & Beijers, 1997).

Tot besluit

De gedragskenmerken van dak- en thuislozen die in het voorgaande zijn gepresenteerd, lijken op het eerste gezicht misschien te duiden op individuele dysfuncties die er mede oorzaak van zijn dat de betrokkenen op straat zijn beland. Bij nadere beschouwing kunnen ze veeleer worden opgevat als sociaal-psychologische mechanismen waarmee de betrokkenen zich aanpassen aan hun beperkende omstandigheden. Achter deze mechanismen gaat een 'ratio' schuil. Vanuit het perspectief van dak- en thuislozen zijn ze functioneel: ze vormen een adequaat antwoord op hun dagelijkse problemen. De mechanismen zijn met name te herkennen bij personen die al een zeer lange tijd dakloos zijn. Zij hebben over het algemeen het tijdsperspectief in-

geperkt, ze stellen hun ondergrenzen lager en begeven zich op een steeds lager bestaansniveau. Ze zijn in de loop van de tijd het vrijheidsaspect van hun bestaan gaan opwaarderen. Op den duur verliezen ze de realiteit uit het oog en construeren een alternatieve werkelijkheid met behulp van sociale leugens. Verzet tegen de situatie waarin ze zich bevinden is langzamerhand plaats gaan maken voor berusting: ze hebben nauwelijks nog hoop op een andere toekomst. Op de korte termijn dragen de zelfbeschermingsmechanismen ertoe bij dat het straatleven voor de betrokkenen enigszins draaglijker wordt. Op de langere termijn hebben de mechanismen echter tot gevolg dat ze steeds verder gemarginaliseerd worden. Zo ontstaat een vicieuze cirkel die dak- en thuislozen stevig in de greep houdt en meezuigt in een neerwaartse spiraal.

Noten

- 1 De schattingen over het aantal dak- en thuislozen in Nederland lopen uiteen. In het PLOTT-rapport (Heydendaal e.a., 1990, p. 66) wordt het aantal gesteld op zo'n 30.000 personen op dagbasis. Naar verwachting zal het aantal jaarlijks toenemen met ongeveer 3% zodat het in het jaar 2000 opgelopen zal zijn tot circa 53.000 personen. In een inventarisatie van het VNG/SGBO (1990, p. 25) wordt het aantal gesteld tussen 17.500 en 24.200 personen op dagbasis. De verschillen in aantallen zijn gedeeltelijk terug te voeren op de definitie die wordt gehanteerd en op de wijze waarop de gegevens zijn verzameld.
- 2 De gepresenteerde gegevens zijn ontleend aan een stadsetnografische studie die ik in 1994 heb verricht (Van Doorn, 1994a, 1994b). Deze studie is grotendeels gebaseerd op diepte-interviews met 64 dak- en thuislozen. Met hen werd contact gelegd in vier laagdrempelige opvangvoorzieningen in de stad Utrecht. Naast de data die zijn verzameld met behulp van de interviews, werd gebruik gemaakt van de verslaglegging van observaties. Het betreft een exploratief onderzoek dat geenszins de pretentie heeft een uitputtend inzicht te geven in de achtergronden en omstandigheden van dak- en thuislozen. Met deze studie tracht ik, met behulp van een 'intensieve' onderzoeksmethode, de levenssituatie van een beperkt aantal personen zo gedetailleerd mogelijk weer te geven om zodoende een aantal sociale processen te verhelderen die aan dak- en thuisloosheid ten grondslag liggen (vergelijk Swanborn, 1987; Maso, 1987).

Literatuur

- Baars, J. & Kal, D. (red.) (1995) *Het uitzicht van Sisyphus: Maatschappelijke contexten van Geestelijke (on)gezondheid*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Berkel-van Schaik, A.B. van & Nuy, M.H.R. (1991) *Mechanismen bij de ontwikkeling van thuisloosheid*. Nijmegen: KUN, Instituut Sociale Geneeskunde.
- Doorn, L. van (1994a) *Een zuoerend bestaan: een stadsetnografische studie naar dak- en thuislozen in Utrecht*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Isor-reeks.
- Doorn, L. van (1994b) *Wegwijs: Een etnografische studie naar dak- en thuislozen*. Utrecht: NIZW.
- Engbersen, G.M.B. (1990) *Publieke bijstandsgelheimen: Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Goffman, E. (1961) *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Petersborough: Anchor Books Woodston.
- Heydendaal, P.H.J.M. & Nuy, M.H.R. (1992) *Achtergronden van thuisloosheid*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Heydendaal, P.H.J.M., Nuy, M.H.R. & Brouwers, H.G. (1990) *PLOTT fase III: De bevindingen van het mentaal Systeem Eindresultaten van het Prognostisch Landelijk Onderzoek Thuislozen en Thuislozenzorg*. Nijmegen: Plott nr. 8, Instituut Sociale Geneeskunde.
- Maslov, A.H. (1943) Theory of human motivation. *Psychological Review* 50, 370-396.
- Maso, I. (1987) *Kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Orwell, G. (1949) *Down and out in Paris and London*. Secker and Warburg Ltd. (Ned. vertaling door J. Waasdorp (1983) *Aan de grond in Londen en Parijs*. Amsterdam: Meulenhoff Editie).
- Spierings, F. & Beijers, H. (1997) Casemanagement begint op straat: de invloed van cliënten op beleid. *Passage: Tijdschrift voor rehabilitatie*, 1, april 1997.
- Swanborn, P.G. (1987) *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Tazelaar, F. (1980) *Mentale incongruenties, restricties, gedrag. Een onderzoek naar beroeps participatie van gehuwde vrouwelijke academici*. Academisch proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten (1990) *Dak- en thuislozen*. Den Haag: Sociaal-geografisch en Bestuurskundig Onderzoek.
- Wildemeersch, D. (1996) Een sociaal antwoord op de culturele aspecten van uitsluiting. *Alert*, 36.

RENÉ GABRIËLS EN
ERIK SNEL

Werkloos in een florerende economie

This article deals with the experience of unemployment. Two typologies are critically examined. One typology cannot fully do justice to the different kinds of experiences of unemployment, because it stresses too much the behaviour of unemployed people on the labour market. The other typology creates the possibility of sketching the different experiences of unemployment, but also has shortcomings. The two typologies complement each other well. Finally, the article claims that policy should also do more justice to the experience of unemployment.

De internationale euforie over het Nederlandse poldermodel kan niet verhullen dat er in ons land nog steeds een werkloosheidsprobleem is. Terwijl de economie floreert, het CBS bijna maandelijks dalende werkloosheidscijfers publiceert¹, is er nog altijd een grote groep burgers langdurig werkloos. Het probleem van deze tijd is niet zozeer dat veel mensen werkloos worden, maar dat zij dit blijven (De Beer, 1996, p. 10). Volgens het ministerie van Sociale Zaken geldt '... voor bijna de helft van de bijstandsccliënten dat de kans om van hun uitkering af te komen zeer klein is. Tot deze groep behoren relatief veel ouderen, minderheden en alleenstaande ouders' (szw, 1997, p. 14). Tot de groep burgers die geen plaats meer innemen op de arbeidsmarkt behoren ook veel WAO-ers.

De werkloosheid is niet evenredig over de bevolking verdeeld. Bepaalde sociale categorieën worden er in het bijzonder door getroffen, met name laag opgeleiden en allochtonen. Vooral Turken en Marokkanen, ook van de tweede generatie, scoren slecht op school en hebben mede daardoor een uiterst zwakke arbeidsmarktpositie. De netto-arbeidsparticipatie (het aandeel werkenden afgezet tegen de totale potentiële beroepsbevolking tussen 15 en 65 jaar) bedraagt bij Turken en Marokkanen rond 30%. Dat is bijna de helft van het aandeel onder autochtone Nederlanders. Verder is de problematiek van uitkeringsafhankelijkheid sterk geconcentreerd in grote steden, en aldaar in bepaalde wijken. Hier en daar zijn 'uitkeringsbuurten' ontstaan waar soms de helft van de volwassen bevolking met een eigen inkomen afhankelijk is van een of andere uitkering (Engbersen & Snel, 1996; Engbersen, 1997).

Deze summiere weergave van recent onderzoek naar werkloosheid weersprekt de in het WRR-rapport *Tweedeling in Perspectief* (1996) ver-